

PALASIK MÁRIA

Az értelmiség az értelmiségről – a politikai rendőrség iratai alapján

Az állambiztonsági szervek fennmaradt iratai között különleges műfajt képviselnek az úgynevezett ügynökjelentések, ezen belül is azok, amelyeket értelmiségiek írtak. E jelentések többsége élvezhető stílusban, jó helyesírással, időnként kifejezetten szép kézírással készült. Ha – nehezen bár, de – eltekintünk attól a ténytől, hogy a jelentések többségükben egy-egy témakörrel, személyről vagy társadalmi csoportról a politikai rendőrség megrendelésére készültek, és csupán az irat információértékét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ezekből betekintést kaphatunk a Kádár-rendszer közsférájának nem nyilvános csatornáiba és a magánszféra mindennapjaiba. A történész – az iratoknak ezt a típusát elemzésnek alávetve, és félretéve személyes rosszérzését – hallatlan kincshez juthat a hétköznapok történetének feltárását tekintve az 1956-os forradalomtól egészen a rendszerváltásig. Mivel a betekintés ezekbe az iratokba némileg a „kukkoláshoz” hasonlít, mindvégig tudatában kell lennünk annak, hogy voltaképpen illetéktelenek vagyunk, illetve szégyenkezésünk sem túlzás azon személy helyett, aki papírra vetve megörökített bizonyos történéseket és pillanatokat. Olykor pedig – az olvasásba belefeledkezve – egyszerűen elveszti a jelentőségét az, hogy amit kézben tartunk, mégiscsak besűgás terméke. Ezek a források mindenképpen kordokumentumok, forráskritikával kezelve hihetetlen tárházát alkotják a 20. század második fele társadalomtörténetének.

E munka során – az egyes ügynökök esetében – szándékosan nem tértem ki arra a – különben állandóan felvetődő – kérdésre: hogyan, miért vállalta az adott ügynök az állambiztonsági szervekkel való együttműködést, illetve hogyan történt a beszerzése. Ezt meghaladva a tanulmány célja az, hogy bemutassa: hogyan lehet hasznosítani az ügynökök által készített jelentéseket a társadalomtörténet-írás számára, mit árulnak el ezek a jelentések a jelentőikről és azokról az emberekről, akiket meg kellett figyelniük. A tanulmányban végig – tudatosan – az ügynökök fedőnevét és eredeti foglalkozását jelöltem meg azonosítóként.

Az értelmiség, aki jelentett

A jelen esettanulmány tárgyául olyan hálózati személyek jelentéseit választottam, akiknek többsége titkos megbízott (tmb.) volt.¹ A jelentéseket készítőik foglalkozása alapján választottam, így a jelentők személye bár érdekes, de nem releváns a tanulmány célkitűzése szempontjából. Ezért itt akkor sem nevezem meg őket, ha valódi nevük más publikációkban már nyilvánosságra került. A kiválasztásukkor csupán arra ügyeltem, hogy a vizsgáltak között különféle értelmiségi foglalkozások – tág értelemben véve az értelmiségi kategóriát² – legyenek képviseltetve, a műszaki értelmiségtől a humán értelmiségig.

A hálózati személyek között volt olyan, aki több mint negyed évszázadon keresztül teljes kötelességtudattal írta jelentéseit. Nem ingott meg, nem tett fel kérdéseket, hogy ugyan meddig kell „együtműködni”. Szinte gépként mindenről igyekezett információt szerezni, amiről elvárták. Időközben még a fedőneve is megváltozott, de jelentései végig mérnöki pontosságot tükröznek, precízek, érzelemmentesek.³ Ugyan – ahogyan a 6-os kartonján szerepel – „pressziós alapon” szervezték be 1952-ben, de az évek folyamán ez valószínűleg elveszítette jelentőségét: ő maga szakmai útjaival bejárta a világot, közben pedig egyetemi és vállalati karriert épített.

A beszervezettek közül többek az 1956-os forradalomban való részvételük miatt voltak megzsarolhatók. Ennek egyik típusát képviseli az a színész, aki 1957 novemberétől három éven keresztül fecsegett barátairól, ismerőseiről, mondhatni rosszindulatúan kibeszélve mindenkit, a színházigazgatójától a fogorvosáig.⁴ A másik típus tele önmarcangolással állt az állambiztonsági szervek szolgálatába. A történeoszt például megzsarolták a saját feljegyzéseivel, amelyeket a forradalom alatt készített az események kronológiájáról, illetve olyan tézissort állított fel, amelyben az 1956 októberében–novemberében történeteket forradalmi eseményekként értékelte.⁵ Már az első találkozóra – 1962 januárjában – úgy ment el, hogy kifejezte kételyeit az együtműködéssel kapcsolatban, hozzátéve, a legnagyobb lelkiismeret-furdalást az okozza számára, hogy feleségének – akivel

1 A hálózati személy az állambiztonsági hálózat tagja, a hálózat az állambiztonsági szervek titkos segítőtársainak összessége volt. Tagjai a szervekhez fűződő munkakapcsolatuk alapján minősíthetők (ügynök, titkos megbízott, titkos munkatárs, informátor). *Kenedi János*: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. I–II. Bp. 1996., II. 417.

2 Az értelmiség fogalmának értelmezései közül jelen esetben legalkalmasabb a statisztikai fogalommal dolgozni, amely szerint az értelmiség meghatározott tudással rendelkező, meghatározott foglalkozású emberek csoportja, akiknek vannak közös érdekeik, a jövedelem szintje és a foglalkozás társadalmi presztízse a legtöbb esetben kapcsolódik az egyetemi diploma megszerzéséhez. Ugyanakkor vannak olyan értelmiségiek is – újságírók, színészek –, ahol a felsőfokú végzettség nem feltétel.

3 „Tihanyi Károly” jelentései. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL) 3.1.2. M-36 184–36 184/3. „Tihanyinak” négy dossziéja van.

4 „Cyrano” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-17 376.

5 „Békés Gáspár” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-22 533.

minden gondolatukat kölcsönösen megosztják – nem beszélhet erről a kapcsolatról. Összesen alig több mint egy évig tudták rávenni az együttműködésre. Ő egyszerűen úgy hátrált ki ebből a nem kívánt kapcsolatból, hogy bevallotta, nem tudta magában tartani beszerzése tényét: elmondta azt a feleségének, sőt arra is fény derült, hogy egyes feladatokat a felesége bevonásával hajtott végre, valamint hogy a beszerzését két olyan személynek is elmesélte, akikről jelentéseket kellett írnia.⁶

Nem tudjuk, hogy a műfordító, irodalomkritikus egyetemi tanárt mivel tudták rávenni az együttműködésre 1969 júniusában.⁷ Bár a 6-os kartonján az áll, hogy „hazafias-fokozatos” alapon történt a beszerzése, gyakorlati tevékenysége ennek ellentmond. Informátorként rendszeresen megjelent a „Csinos” fedőnevű konspirált (K) lakáson, de a találkozókat megörökítő tiszti jelentésekből tudjuk, hogy ezekről a találkákról többnyire idő előtt elsietett, vagy eleve hízta-halasztotta azokat, hol elfoglaltságára, hol soron kívüli televíziós szereplésére, de volt olyan, hogy a családjá nyaralására hivatkozott. Végül négy év után megtagadta az együttműködést.

Az *Eötvös Loránd Tudományegyetem* (ELTE) történelem szakos egyetemi hallgatója⁸ – aki magát következetesen harmadik személyként és saját maga által megfigyeltként írja le – és az ELTE magyar szakán végzett főiskolai tanársegéd⁹ egyaránt hazafias alapon jelentett titkos megbízottként. Ezt jelentéseik is visszatükrözik: nincs bennük visszafogottság, legyen szó bármilyen feladról, odaadással hajtották végre. Az előbbi a hetvenes évek második felében, míg az utóbbi a nyolcvanas évek közepén ténykedett.

A színikritikus több mint 14 évig működött együtt az állambiztonsági szervekkel titkos megbízottként.¹⁰ Ő volt a meggyőződéses idealista: reménykedett, hogy jelentései eljutnak a „jó királyhoz”, és az majd megfogadja az ő kultúrpolitikára vonatkozó tanácsait, amivel a magyar színházi élet felemelését kívánta elérni.

A bölcsészdiplomás, a *Színház- és Filmművészeti Főiskolára* járó leendő filmrendezőről sem lehet tudni, milyen alapon szervezték be 1973-ban.¹¹ Próbált folyamatosan alkudozni, hogyan kerülhetne ki abból a hurokból, amibe beleszortult. Többedik próbálkozása után a legvégső érve az volt: rossz fényt vet a szakmai karrierjére, ha beépül azok közé, akikről a jelentéseit várják. Nem is bíztak benne igazán sohasem, de négy évig zajlott életének ez a drámai szakasza.

Voltak az értelmiségi ügynökök között olyanok, akik a hatalomnak üzentek. „Luznyánszki” jelentéseiben ostromozta a kultúrpolitika irányítóit: „a művészet adminisztratív irányítása lényegesen több óvatosságot, tapasztalatot és messzire való tervezni tudást igényel”; vagy máshol: „Fokozottabb mértékben hibáztatható az

6 Uo. 131.

7 „Firkász” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-34 459.

8 „Somlay Károly” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-38 434 és 3.1.2. M-38 434/1.

9 „Havasi Zoltán” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-41 773.

10 „Luznyánszki Róbert” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-37 960.

11 „Pesti” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-38 710.

adminisztratív irányítás fejtelensége és elvtelen ötletszerűsége, elvek nélküli szubjektivitása a magyar drámák esetében is” – írta a színházakról szóló esszéjében.¹²

A különféle művészeti ágak irányításáról szóló – 1965-ben készült – feljegyzésében már olyan tőrés határokat feszegetett, amelyekkel – civilként – valószínűleg a megfigyeltek táborában találhatta volna magát. A másik oldalról kifejtve azonban kötöttségektől mentesen és következmények nélkül leírhatta a következőket: „A mai jó és igaz, haladó művészet a legjobb értelemben véve »ellenzéki« művészet (az igazi művészet soha nem is lehet más), célja megváltoztatni a meglévőt és egy magasabb rendűt és tisztábbat állítani a helyére [...] Az irányítók rossz ízlése (az ízlés politikai, világnézeti kategória is) nagyban befolyásolja művészeink fejlődését [...] Miután az irányításban főként a szubjektív elemek döntenek, kétségessé teszik ennek az irányításnak a jogosságát. Kérdéses, hogy a jelenlegi formák között nem kellene-e többet bízni a művészeti élet harcaira és a közönségre? Értem ezen azt, hogy a rossz és a hamis elvérzik a közönség körében vagy a kritikák alatt, vagy a jó művek hatásával szemben. Nem kellene-e nagyobb autonómiát biztosítani a művészeti területeknek, bízva abban, hogy az ellenséges tendenciák a napi harcban, viták és cikkek, ellenalkotások küzdelmében pusztuljanak el, s nem egy-egy adminisztratív gesztus következtében, amely nem pusztít el, hanem mártíromságot teremt és reklámot csinál.”¹³

Nyolc évvel később a filmrendező-hallgató ugyancsak üzeni vélt a hatalomnak. *Színház a föld alatt. Holt színház – kulturális vákuum* címmel esszét írt a magyar színházi életről. Nagyon keményen fogalmazta meg kritikáját a fennálló színházak hivatalos műsorpolitikájáról, a légüres térről, amelyben dolgoznak, illetve a közönségnélküliség okairól. A különféle szoba-, stúdió- és amatőr színházak kapcsán kifejtette, hogy nem betiltani kell a műsorukat, mert ettől válnak érdekessé. A betiltottság állapotában ezek több hívet szereznek, mint ha hagynák őket szabadon játszani – érvelt.¹⁴

A kultúrpolitikát bíráló színikritikus személyi kérdésekben is határozott volt. A kultúrpolitika irányítóinak megüzente, vegyék el a kezüket Babarczy László színházi rendezőről, aki akkor még csak 29 éves volt, de ő nagyon tehetségesnek tartotta: „Meggyőződésem, hogy Babarczy a magyar rendezői kar egyik legműveltebb, legsokoldalúbban felkészült tagja, aki jelenleg az »eszményi« tudású színházi szakember. Eddigi rendezései (Hochhuth, Brecht, Gorkij, Molière) olyan elkötelezett, társadalmilag izgatott, egyszersemind felelősségteljes előadásokat mutattak, amelyek kívánatos módon igyekeznek beleszólni – természetesen művészi módon – a társadalom ügyeibe” – írta jelentésében.¹⁵

De más formájával is találkozunk az üzeneteknek. A főiskolai tanársegéd jelentésében azt feszegette, hogy támogassák művész kollégája lakáskérélmét, mert ha a városban állandó jelleggel letelepedhetne, és nem kellene hetente a

12 „Luzsnyánszki Róbert” jelentései. I. h. 1965. júl. 19. 69. és 71.

13 Uo. 1965. dec. 2. 79.

14 „Pesti” jelentései. I. h. 5–19.

15 „Luzsnyánszki Róbert” jelentései. I. h. 1970. jan. 8. 180.

Pest megyei községbe hazautaznia, ahol a családja él, ez a „családegyesítés” elősegítené szakmai előmenetelét, teljesítményét.¹⁶

Aki egyszer segített, más alkalommal, más embernek árthatott is. Történt, hogy 1985 januárjában a főiskolai tanársegéd összetalálkozott egy régi ismerősével. Szó szót követett és kiderült, hogy az ismerős ismerősei disszidálni készülnek: „az USA-ba utaznának, ez ott meg van beszélve. Lakásukat, amit a szülők-től kaptak, eladták, a pénzen ékszereket vásárolnának. A meghívólevél – Angliából – nem érkezett meg. Ezért most sürgősen befizetnének egy nyugati IBUSZ-útra, mert a lakásból február 1-jével ki kell költözniük” – adta tovább az információt jelentésében. A tmb. teljes mértékben visszaélt a gyanútlan informátor bizalmával, a „tervét” viszont túlteljesítette, mert a titkosszolgálat nem bízta meg azzal, hogy ilyen típusú információt kell szereznie. A jelentést értékelő rendőrfőhadnagy szerint: „a tmb. jelentése értékes, mert azonosításra alkalmas módon ír le egy fiatal budapesti, értelmiségi házaspárt, aki[k a] külföldre utazás és külföldön tartózkodás szabályainak kijátszásával a hazatérés megtagadásának előkészületét valósították meg”.¹⁷

Az ügynökök között kifejezetten rosszindulatúan pletykálkodóval is találkozhatunk. „Cyrano” nem bírta magában tartani egy még 1956. júliusi történetet, ami azzal kezdődött, hogy ügynevezett színészhajó ment Bécsbe. A tmb. leírta, hogy V. a kiszállás előtt a szocialista színészetikáról tartott a kollégáinak előadást, de az ügynökkel bizalmasan közölte, hogy nála 10 000 forint, a felesége alacsonyabbjében pedig 300 dollár és jelentős összegű schilling van. Majd méltatlankodva hozzáfűzte: a házaspár öt tömött bőrönddel megrakodva érkezett vissza a hajóra, és a vámon még csak át sem vizsgálták őket.¹⁸

Más alkalommal ugyanez az ügynök a magánszférát vette górcső alá: „Déryné és Cséri Lili azt beszélték, hogy Háyné külföldről rengeteg pénzt kap, nyilván nem csak a maga céljaira, de ebből senki nem lát semmit, mert Benjámín a gyerekeivel együtt éheznek, míg Háyné két drága bundát csináltatott, kifestette a lakását, és egy szobát átalakított falépítéssel, és az egész szoba gyönyörű faburkolattal, könyvtárcsokkival van bevonva. Hatósával csináltatta a darabonként 650 forintos kombinékat és minderre, ami kb. 80 000 forintot is kitesz, azt mondja, ingyen csinálják. Mikor Háyné megjött, ugratni kezdték ebben a kérdésben. Végül Háyné elismerte, hogy hát azért segítik őt, mert a kocsiját 40 000 forintért adta el, a leányfalui villából az utolsó szögig mindent odaadott az oda beutalt megyei titkár. Itt Cséri Lili megkérdezte, hogy akkor miért gazemberezi le ezt az embert folyton, ha ilyen rendes volt.”¹⁹ Az élc középpontjában Háy Gyula – a Rákosi-korszakban minden erkölcsi és anyagi elismerést megkapott, majd Nagy Imre oldalára áttért – író felesége állt, aki nagyvilági életmódjával kitűnt a többi írófeleség közül, s akinek férjét 1956-os tevékenysége miatt elítélték.

16 „Havasi Zoltán” jelentései. I. h. 1984. júl. 4. 15.

17 Uo. 1985. jan. 16. 55–56.

18 „Cyrano” jelentései. I. h. 1958. febr. 17. 134.

19 Uo. 1958. júl. 13. 185.

De az is előfordult, hogy a hálózati személy jóindulatúan magyarázta az állambiztonsági szervekkel általa megfigyeltetett személy politikai magatartásának okait. „Tihanyi” tmb. feladatául kapta, hogy készítsen jelentést egy volt évfolyamtársáról, aki az első, a Műegyetemen diplomát kapott gépészmérnökök közé tartozott. Az egykori évfolyamtárs, akivel különben jó kapcsolatokat ápolt, az Elektromos Művek próbaállomásának volt ekkor a vezetője. „Tihanyi” a következőket írta róla jelentésében: „a Műegyetemen az 1940-es évek végén egy haladó gondolkodású női hallgató volt [...] A politikai állásfoglalása kifejezetten haladó volt [...] a Szociáldemokrata Pártból át lett igazolva a Kommunista Pártba, illetve a Magyar Dolgozók Pártjába 1948-ban, és azután tagrevízió alkalmával, mint polgári származású és mentalitású személyt az akkori – hát ultraradikálisnak mondható – műegyetemi fiatal kommunisták javaslatára kizárták. Ez a körülmény az ő politikai állásfoglalását, magatartását kedvezőtlenül befolyásolta.” A tanulság, amit levont ebből, hogy tulajdonképpen „nem szabad politikával foglalkozni az embernek [...] ő, akinek üldöztetésben volt része az 1945 előtti időszakban, őrajta ilyen ostor csattant és – általában cinikusan fogta fel a következő időszakot.”²⁰

Az ügynökök többsége kétségkívül ártalmatlan volt a környezetére: ha szerette volna, sem tudta elkerülni, hogy ne jelentsen barátairól, családtagjairól, ismerőseiről. „Békés Gáspár” tartótitiszte jegyezte fel 1962. május 8-án: „Szesztay Andrással kapcsolatban olyan vallomást tesz, amely arra enged következtetni, hogy Szesztay illegális, ellenséges tevékenységet fejt ki, mindenekelőtt az egyházi területen.” Szesztay fiatal szociológus-szociográfus, Bibó István tanítványa és tisztelője volt. „Békés” ezt jelentette róla: „Számomra Szesztay a forradalmi értelmiség református, keresztényszocialista részének volt kissé zavaros fejű képviselője, én pedig számára a forradalomhoz »hű marxista értelmiség« egyik képviselője voltam.”²¹ Az akkor még a 20. életévét sem betöltött Szesztay gyakran járt fel „Békésék” lakására – elsősorban a feleségét kereste, hogy szociográfiai munkájával kapcsolatban tanácsokat kérjen tőle.²² „Békés” 1962. május 8-i jelentésében leszögezte: „feleségemmel való beszélgetéseim során többször is megállapítottuk, hogy nekünk is van, talán nem is csekély szerepünk abban, hogy Szesztay még nem ül.” Egy jó évvel később, 1963. október 24-én Szesztay barátaival együtt, szüleinek Villányi úti lakótelepi lakásán megalakította a *Nemzeti Kereszténydemokrata Munkáspártot*. Erről már „Békés” nem jelenthetett, addigra kizárta magát a hálózattól, de az biztos, hogy beszámolóival szerepet játszott abban, hogy a politikai rendőrség figyelme ráirányult Szesztayra.²³

20 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 4. k. 1969. febr. 12. 199–200.

21 „Békés Gáspár” jelentései. ÁBTL 3.1.2. M-22 533, 55.

22 *Kenedi János*: A szavahihetőség és Lovas István. II. Élet és Irodalom 2001. máj. 18. 4–5.; *Szántó Miklós*: A magyar szociológia 1960 és 1968 között.

Ld. <http://www.socio.mta.hu/mszt/19953/szanto.htm>; Évforduló, Szesztay András.

Ld. <http://www.nemzetisegek.hu/repertorium/2006/05/Bar14.pdf>. (2008. szept. 23.).

23 Szesztay Andrást 1964-ben államellenes összeesküvés vádjával letartóztatták, másodrendű vádlottként állt a bíróság előtt. Első fokon hat, másodfokon négy év letöltendő börtönre ítélték.

Mi foglalkoztatta az értelmiséget, akiről jelentettek?

A jelentésekben mindaz tükröződik, ami az értelmiséget foglalkoztatta. Szóba került minden: a forradalom és a megtorlás, a jövőkép, külpolitikai jellegű témák – a Hruscsov elleni puccs 1957-ben, a kubai válság, az 1968-as csehszlovákiai események – éppen úgy, mint a belpolitikaiak – például Marosán György lemondatása, az 1968-as új gazdasági mechanizmus, az 1970-es évek végétől magánlakásokon szervezett előadásorozatok, azaz a „repülő egyetem”, avagy a tudományos-technikai forradalom vívmányai. Az elemzés tárgyaként többségében azokra az eseményekre történő reakciók bemutatását választottam, amelyek a korszak köztörténetéből szélesebb körben ismertek.

A forradalom visszhangja és utóélete

Időnként érdemes filológiai elemzésnek is alávetni a jelentéseket. Maga a szóhasználat is világnézetet tükröz. „Tihanyi Károly” jelentéseiből például – a *Budapesti Műszaki Egyetem* (BME) oktatóinak szavait szó szerint visszaadva – kiderül, hogy a tanárok 1957 februárjáig forradalomnak nevezték az 1956. október 23. és november 4. között történeteket. Majd február után ezt felváltotta az „októberi események” vagy a „sajnálatos októberi események” szófordulat – miközben az ügynök a kezdetektől következetesen az „ellenforradalom” elnevezést használta akkor, ha a saját észrevételeit fűzte a témához.²⁴

A Műegyetem oktatói beszéltek arról, hogy 1957. augusztus 20-án a Kisújszálláson rendezett alkotmány napi ünnepségen hatalmas tömeg vett részt, s ott volt Kádár János is, aki az ellenforradalomról beszélt. Volt oktató, aki kifejtette: öt hónappal korábban nem tudta volna elképzelni „az ilyen mértékű tömeggyűlést”. Szerinte ennyi embert nem lehet presszióval mozgósítani, s május 1-jén is azok vonultak fel Budapesten, akik akartak.²⁵

A forradalom évfordulójától mindig tartott a hatalom. Az 1957. október 21-ei műegyetemi hangulatjelentés szerint október 23-ra nem várható semmiféle zavarosság, esetleg Nyugatról átdobott ügynökök provokálhatnak majd terrorcselekményeket. A büfé egyik felszolgálónője arról mesélt a vendégeknek, hogy az egyetemen civil ruhás nyomozók vannak, sőt ott is laknak. Erre a tartótiszt intézkedési javaslata az volt, hogy a felszolgálónőt el kell bocsátani és biztonsági őrizetbe kell venni.²⁶

24 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 1. k. 184.

25 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 1. k. 1957. szept. 13. 123.

26 Uo. 145–146. A büfé alkalmazottjáról nem találtunk információt a Műegyetemen. A Rektori Hivatal iktatókönyveiben nem szerepel a neve, a BME Személyzeti osztályának anyagai 1966-tól vannak meg a BME Levéltárában. A Gazdasági és Műszaki Főigazgatóság személyzeti anyagainban sem találtuk meg a rá vonatkozó iratokat. Az eddig feldolgozott iratokban az ÁBTL-ben

A jelentésekből képet kapunk arról, hogy milyen terveket szőtt a jövőről a fiatal humán értelmiség egy csoportja a forradalom után. Ez egyúttal árulkodik naivitásukról, hiszen éppen azt avatták be bizalmukba, aki elárulta őket, azzal kötöttek barátságot, aki a forradalom után az állambiztonsági szervek parancsára közelített feléjük – ráadásul egy, a közvéleményben jobboldalinak titulált személlyel konspiráltak. Az egyik ilyen történet Litván György, Hegedűs B. András és „Cyrano” tmb. története. „Cyrano” az egyik Litván Györggyel és Hegedűs Andrással – különben Litvánék Luppá-szigeti nyaralójában – folytatott beszélgetéséről jelentette, hogyan fejtette ki Hegedűs B. András azt, mi a teendő: „egy adandó alkalommal a Sz.-féle emberek²⁷ előtérbe helyezésével”. Hegedűs szerint csoportjuk az elvi irányítása mellett arra is vigyázna, hogy a Szovjetuniót nehogysmét pánikba ejtsék, vagy presztízsen nehogysorobát ejtsenek. Azután Litván „több gunyoros és »pessimista« megjegyzésére Hegedűs és felesége [...] megállapították, hogy Litván ugyan nem hisz abban, hogy sor kerülhet rá, de legalább tudnunk kell egymásról, és felkészülten kell várnunk az adandó alkalmat, nehogysakkor a most már ezerszeresen kompromittált egyetemi ifjúság örületbe, vérfürdőbe fojtassa az adott lehetőséget, mert arra a SZU ismét csak az előbbi fegyveres elnyomással válaszolna. Márpedig a bosszúvágy az egyetemistákban és a munkásokban is rettenetes. A becsületes értelmiség pedig jobban – s joggal, kiábrándulván [a] Nyugatból és Déry–Németh, Háy-szerű hőseiből – kezd a kormányhoz közeledni.”²⁸

Majd „Cyrano”, Bécsset megjárva, 1958. szeptember 4-én beszámolt arról, hogy találkozott Litván György édesapjával, aki a forradalom után elhagyta Magyarországot és ott telepedett le. Erről a találkozóóról jelentette: az apa arra kérte, hogy „mondjam meg Gyurinak, húzódjék vissza mindentől, mert a nyugati lapok sokat írnak arról, hogy »azok a kiábrándult kommunisták, főleg fiatalok, akik a forradalom élesztői voltak, ma a legbiztosabb zálogai annak, hogy Magyarországon tovább tart a forradalom, és a legnagyobb titokban új vihar készül«. Szerinte ez biztos előkészítése egy újabb letartóztatási sorozatnak, és Gyuri még a közelébe se menjen olyan barátoknak, akik ilyesmire gondolnak.”²⁹ A „Cyrano” által szolgáltatott információknak is köszönhetően Litvánt és Hegedűst 1958. október 18-án letartóztatták.³⁰

sem találtak nyomát annak, hogy az őrizetbe vételre sor került volna. Köszönöm Batalka Krisztinának, a BME levéltárosának a kutatásban nyújtott segítségét.

27 Ez éppen magának a besúgónak az eredeti vezetékneve.

28 „Cyrano” jelentései. I. h. 1957. nov. 15. 200.

29 Uo. 223.

30 A Mérei Ferenc és társai perben a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával elítélték őket. Az 1959. ápr. 1-jén kihirdetett ítélet szerint Litvánt hat, Hegedűst két évre ítélték. Litván 1962-ben szabadult. Ld. még: *Litván György: Mérei és a „Krampusz”*. Esettanulmány. Beszélő 4(1999) 4. sz. 8–20.; <http://beszelo.c3.hu/99/02/09litv.htm> (2008. okt. 3.).

*A tudományos-technikai forradalom
új találmányainak visszhangja a Műegyetemen*

1957 augusztusában a Szovjetunió sikeres rakétakísérletet hajtott végre egy addig ismeretlen eszközzel, az interkontinentális ballisztikus rakétával. Az új technikai találmány nagy visszhangot váltott ki a Műegyetem oktatóiban: „Nem lehet olyan véleményt hallani, hogy lekicsinyeljék a jelentőségét” – jelentette a tmb. Az egyetemen különféle magyarázatok forogtak arról, hogy miért a Szovjetuniónak és miért nem az Egyesült Államoknak sikerült elsőként a kontinenseket átszelő, nukleáris töltet hordozására alkalmas eszköz megalkotása. Volt olyan vélemény, hogy a szovjeteknek azért sikerülhetett mindez, mert a tervezésben olyan németek is részt vettek, akiket hadifoglyokként vittek a Szovjetunióba, de azóta felvették a szovjet állampolgárságot.³¹

Hasonló sikerárazatnak bizonyult a szovjetek számára az űr kutatás, amely egyébként ugyanazt a rakétatechnikát alkalmazta, mint a hadászati hordozók: a háromlépcsős rakétát, amellyel 1957. október 4-én Föld körüli pályára állították az első mesterséges holdat, a Szputnyik-1-et. Az amerikaiakat sokkolta a hír, Teller Ede például így nyilatkozott: „nagyobb és fontosabb csatát veszítettünk el, mint Pearl Harbornál”. Az egyetem oktatói azt tárgyalták, hogy mi lehet az oka annak, hogy az amerikaiaknak a harmadik mesterséges bolygó-kísérletük is kudarcba fulladt. Volt, aki azt állította, hogy a kudarc „műkudarc”, és az agresszív körök így igyekeznek elterelni a figyelmet a háborús pánikról, valamint egyúttal nagyobb adóterhet róni az amerikai adófizetőkre.³²

Az első ember a világűrben Jurij Gagarin volt. Az 1961. április 12-én végrehajtott felszállása és sikeres földet érése kapcsán az oktatók a tudományos-technikai teljesítmény elismerése mellett annak a félelmüknek is hangot adtak, hogy a „Szovjetuniót a siker nagyon elbizakodottá teheti”, és felvetették, vajon a nagy propaganda nem egy szovjet háborús készülődés szolgálatában áll-e. Ezzel kapcsolatban említést tettek egy, az egyetemen olvasható, a *Kommunista Ifjúsági Szövetség* által kibocsátott brosúráról, amely szerint az egyetemi hallgatóságon belül jelentős a pacifisták száma.³³

Mindennapi politizálás

„Tihanyi” 1961. május 31-ei jelentésében beszámolt arról, hogy a Vácuum-technikai Intézet egyik mérnöke egy, a *Magyar Tudományos Akadémia* (MTA) egyik intézetében készült tanulmányt terjeszt az egyetemen. A tanulmány kimu-

31 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 1. k. 1957. szept. 13. 123.

32 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 1. k. 1957. dec. 11. 166.

33 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 2. k. 1961. ápr. 20. 130. Az amerikaiak Holdra lépésének egyetemi visszhangjáról (1969 júliusában) a tmb. nem tájékoztattott, mert akkor éppen egy hosszabb angliai turistaúton tartózkodott.

tatja, hogy Angliában az improduktív hivatalok és intézetek mértani hatvány szerint szaporodnak, ami azzal a következménnyel jár, hogy kevés számú dolgozónak nagyszámú „ingyenélőt” kell eltartania. A tanulmányt terjesztő mérnök hozzáfűzte: meglepő, hogy az írás megjelenhetett, mert szerinte az a magyarországi állapotokat tükrözi. A tartótsit értékelése szerint az említett mérnök a „Fekete Hollók” illegális csoportnak³⁴ a tagja, és a tanulmányt szándékosan terjesztette.³⁵

Ugyanebben a jelentésben „Tihanyi” beszámolt arról, hogy az egyetem egyik nagy befolyású professzorának – Benedikt Ottónak – a nyomására – aki a Szovjetunióban több évtizedig állt egyetemi katedrán –, a magyar vasút villamosításáról szóló politikai döntés után a magyar vezetők a Szovjetuniótól rendelték meg a vontató mozdonyokat. Hiába figyelmeztették a professzort a kollégák, hogy a Szovjetunió a vasúti mozdonygyártás területén lemaradásban van, sőt maga is a franciáknál és a nyugatnémeteknél érdeklődik nagyobb megrendelésről, mindhiába. A jelentésből megtudjuk, hogy a Szovjetunió a magyar mozdonyszállítási megrendelést ugyan visszaigazolta, a kérésnek mégsem tudott eleget tenni. A szovjet vezetés arra kérte a magyar partnert, hogy mozdonyokat és szabadalmat a Siemens, a Schneider, az AEG vagy a Krupp cégtől vásároljon; a költségeket pedig a szovjet fél fizette dollárban.³⁶ Valóban folytak a szovjet féllel tárgyalások mozdonybeszerzésről 1958-ban, de azok eredménytelenül zárultak. Ezért a *Magyar Államvasutak* egy nemzetközi csoporttól, amelyet a Siemens cég vezetett, vásárolt hét mozdonyt (V43), és egyúttal megvásárolta a hazai sorozatgyártáshoz szükséges licenct is.³⁷

„Békés Gáspár” 1962. október 18-ai jelentéséből megtudhatjuk, hogy Marosán György menesztése az MTA Történettudományi Intézetben általában nagy meglepedést keltett. A tmb. máshonnan azt hallotta, hogy Marosánnak „azért kellett mennie, mert kevesellte a belügyi vonalon a törvénysértő ügyek lezárásaként végrehajtott változásokat”.³⁸

34 1961. febr. 6-án egy éjjeli razzia során a rendőrség mintegy 100 papot és világi személyt vett őrizetbe, további 300–400 személy ellen rendőrségi eljárást folytattak le. A letartóztatottak többsége a „Fekete Hollók” fedőnevű klerikális ifjúsági mozgalom vezetője és tagja volt. A vád minden esetben államellenes összeesküvés volt. Az ügyszöveg több perszozat kapcsolódott, amelyekben a különböző katolikus közösségek tagjait összekeverték, összevonták a perekben, úgy manipulálva a tényeket, mintha az egymástól elszigetelt csoportok valójában egységes összeesküvést szerveztek volna. 1961 és 1972 között 22 egyházpolitikai pert tart számon a szakirodalom, amelyeket papok, volt szerzetesek és apácák ellen folytattak le. *Szabó Csaba*: A katolikus egyház Magyarországon a „hosszú hatvanas években”. *Rubicon* 15(2004) 10. sz. 61–66.

35 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 2. k. 132.

36 Uo. 134.

37 A magyar vasút krónikája a XX. században. MÁV Zrt. Szerk. Mezei István. Bp. é. n. 249.; *Dr. Heller György*: Fél évszázad a magyar vasút szolgálatában... Bp. 2001. 43–44. Arról semmilyen dokumentum nem szól, hogy mindezt a szovjet fél ösztönözte és fizette volna, és mivel a vásárlás licencszerződéssel együtt történt, még azt sem lehet mondani, hogy a cél ipari kémkedés lett volna. Köszönöm Frisnyák Zsuzsa és Perger Imre, a MÁV START Zrt. tanácsadójának a segítségét.

38 „Békés Gáspár” jelentései. I. h. 92. Marosán Györgyöt (1908–1992) 1962. okt. 11-én és 12-én tartott ülésén a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) visszahív-

A jelentések gyakran beszámolnak a munkahelyeken belüli konfliktusokról. Az egyik ilyen arról tájékoztat, hogy Gombás Pál professzort, a Fizika tanszék vezetőjét, a Fizikai Intézet igazgatóját támadták a Műegyetemen belül. Oktatási módszereit érte erős kritika, ugyanakkor egykori hallgatói később úgy emlékeztek rá, mint aki a tudomány legfrissebb eredményeit szinte azonnal igyekezett átültetni az oktatásba.³⁹ Tihanyi szerint mind a rektor, mind a dékán részt vesz a professzor ellen indított támadásban. A tmb. jelentése szerint két tanszéki oktató segíti Gombás munkáját: „igyekeznek ötleteket adni az [tan]anyag materialista ideológiával való átszövéséhez stb.”. Majd közli egy docens véleményét, amely szerint „Gombás nem olyan rossz oktató, hogy rászolgáljon azokra a támadásokra, amelyekben részesül”.⁴⁰ Mindezeket az információkat azonban Tihanyi tartótiszteje nem tekintette operatív értékűeknek.

„Firkász” informátor egy 1969. május 12-én az *Egyetemi Színpadon A tények tisztelte* címmel lezajlott nyilvános kerekasztal-beszélgetésről számolt be a tartótiszteletnek, amelyen Mészöly Miklós, Kovács András, Sükösd Mihály, Almási Miklós és Konrád György vettek részt, témája pedig a film és az irodalom volt. Kifejtette, hogy a beszélgetés unalmas volt, gyakorlatilag egymástól független interjúkból állt. Szerinte sokkal szerencsésebb lett volna szóba hozni Konrád György akkortájt megjelent könyvét, *A látogatót*, a közéletben az erről kerekedett vita bizonyosan pezsdítően hatott volna magára a rendezvényre is. Elmondta, hogy a könyvről folyó vitába ő is szeretett volna bekapcsolódni, de Pándi Pál, a *Népszabadság* irodalmi rovatának vezetője azzal utasította el, hogy „ne vitatkozzon, mert az utóbbi időben már úgyszólván sok a sajtóban a vita”. „Firkász” erre azt válaszolta, hogy akkor, mint a lap olvasója, az olvasói rovatnak fogja megküldeni az észrevételeit, amit meg is tett. Azzal érvelt, hogy olvasta a könyv kéziratát, nagyon jó írásnak tartja: „Igaz, hogy tartalmában, témájában, stílusában meglehetősen nehéz, és a társadalom számára is komoly problémákat feszeget, de megtalálható benne a segíteni akarás és az előremutató erő” – fejtette ki Oravecz Ferenc rendőr-alezredesnek véleményét Konrád könyvéről.⁴¹

„Tihanyi” számolt be a következő – érdeklődésre számot tartó – ügryről. 1970 decemberében a *Ganz Villamossági Művek*be érkezett a Micafil–Zürich és a Brown–Boveri cégek magyar származású üzletkötője. A látogatás kapcsán a tmb. referált egy korábbi látogatás alkalmával történt esetről, amikor is a Ganz Művek

---

ta a Politikai Bizottságból, leváltotta KB-titkári posztjáról, kizárta a KB-ból is. Félreállítását a megtorlás korszakának végét és a Kádár-rezsim konszolidációjának kezdetét jelezte.

39 Antal János: Gombás Pál mint oktató. *Fizikai Szemle* 34(1984) 451.; Füstöss László: Arcképvázlat Gombás Pálról. *Fizikai Szemle* 46(2006) 127. Gombás Pál (1909–1971) fizikus 1944-től tanított egyetemi tanárként a BME-n, s 1950-től haláláig volt a Fizika tanszék vezetője. 1946-ban az MTA levelező, majd ugyanebben az évben rendes tagja lett. 1956. nov. 3-án távollétében megválasztották az Akadémia Nemzeti Bizottsága alelnökének, miközben 1949 novemberétől 1958 novemberéig, tehát megválasztásakor az Akadémiának is alelnöke volt. Póto János: 1956 az Akadémián. *Történelmi Szemle* 48(2006) 53–90.

40 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 4. k. 1967. jan. 14. 12.

41 „Firkász” jelentései. I. h. 1969. jún. 16. 5–6.

egyik vezetője nem fogadta el a svájci üzletkötő vacsorameghívását, arra a korábbi politikai döntésre hivatkozva, hogy az „üzleti ügyben Magyarországon tevékenykedő nyugatiakkal szemben tartózkodóbban kell viselkedni”. Ezt őszintén meg is mondta az üzleti partnernek. A meghívás visszautasításából akkor lett ügy, amikor az üzletkötő a gyár egyik – mellesleg nő – középvezetőjét hívta meg vacsorázni, aki annak ellenére, hogy „nagy kommunista” volt, a meghívást elfogadta. A svájci megkérdezte tőle vacsora közben: „Maga mer velem vacsorázni?” X-né visszakérdezett: „Miért ne?” Ekkor a meghívó elmesélte a korábbi visszautasítás történetét. Az asszony ebből ügyet csinált a gyárban, mármint hogy milyen belső információkat szolgáltatnak ki a munkatársak a nyugatiaknak. Következésképp az érintett vezetőt fegyelmeivel eltávolították munkahelyéről.⁴²

A hálózati személy persze nem csupán helyi dolgokról, hanem országos politikai döntések helyi visszhangjáról is jelentett: „Az új gazdaságirányítási rendszer első érezhető intézkedését, az árrendezést környezetemben kedvezően fogadták. Valahogy mindenki úgy volt velem, hogy valamiféle nagy változásokra gondolt, amelyek a mindennapi életben már január elején komoly változásokat eredményez[nek] – elsősorban az életszínvonalat illetően. Feszültség volt érezhető, melyet az árrendezés feloldott, és mivel nagyobb mérvű árrendezést vártak, ezek a már ismert változások nem váltottak ki erős reflexiókat, hanem inkább megnyugvást.”⁴³

Az ifjúság tudásszomja

A mindennapok speciális politizálásához tartozott az értelmiségi fiatalok többnyire nem intézményi keretek között folyó „továbbképzése”. A hazafias alapon szervezett tmb. a „repülő egyetem”⁴⁴ és más értelmiségi csoportok összejöveteleit látogatta – hivatásszerűen. Mint az ELTE Bölcsészettudományi Karának hallgatója és az Eötvös Kollégium lakója sok diáktársát ismerte, a politikai rendőrség által készített fotók alapján azonosította, hogy ki vett részt az egyes – főként magánlakásokon tartott – összejöveteleken, alkalmanként a megváltozott helyszínről is előre tájékoztatta a politikai rendőrséget. Részletesen beszámolt Hanák Péter, Konrád György, Gombár Csaba, Tamás Gáspár Miklós, Jánossy Ferenc és Kósa Ferenc előadásairól, a hallgatóság kérdéseiről, illetve az elhangzottakkal kapcsolatban kifejtett véleményekről.⁴⁵ 1979. november 12-én egy Tűzoltó utcai lakásban Jánossy Ferenc közgazdász tartott előadást a kapitalista országok gazdasági visszaesésének következményeiről. A tmb. értékelésként megjegyezte, hogy az „előadásban barátom [vagyis az ügynök maga – P. M.] vé-

42 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 4. k. 1971. jan. 12. 264–265.

43 Uo. 1968. jan. 11. 114.

44 Az 1970-es évek végétől magánlakásokon szervezett előadásorozat neve, amelyeket a rendszer az ellenzéki csoportosulások találkahelyének tartott és megfigyelt.

45 „Somlay Károly” jelentései. I. h. 2. k. 1979. nov. 14.

leménye szerint olyan jellegű kijelentésre nem került sor, amely egyetemi előadásokon nem hangozhatott volna el. A hallgatóság részéről volt egy bizonyos várakozás, amely főleg a szocialista gazdaság témakörét érintő kérdésekre vonatkozott, kuriózumokat, csemegéket vártak, erre azonban egyelőre nem került sor [...] Provokatív jellegű kérdés, közbeszólás nem volt.”⁴⁶

Ugyancsak részletes beszámolót kapunk az ELTE Budaörsi úti Kollégiumában 1979. november 20-án *Művészek – Társadalom – Tudósok Fóruma* címmel zajlott rendezvényről. A vitaesten Csoóri Sándor, Gombár Csaba, Konrád György és Kósa Ferenc válaszolt a fiatalok kérdéseire. Többen vitába szálltak Konrád Györggyel, aki a Szelényi Ivánnal közösen írt, addig és még sokáig csak szamizdatban terjesztett könyvük (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*) fő megállapításait ismertette.⁴⁷ A fiatalok kifejezték kétségüket aziránt, hogy az értelmiség osztállyá tudna válni, vitatták az értelmiség státuszát és osztályjellegét. És hogy még milyen témák izgatták ekkor az egyetemi ifjúságot? A következők: az ellenzéki értelmiség helyzete, a határon túl élő magyarok, elsősorban az Erdélyben élők helyzete, s végül Bibó István életműve. Gombár Csaba kifejtette, hogy „Bibó Istvánt a 20. század legjelentősebb magyar polgári gondolkodójának tartja, és ennek kapcsán annak a reményének adott hangot, hogy Bibó műveit széles körben olvashatják Magyarországon.”⁴⁸ Gombár előadásának aktualitását az is adta, hogy Bibó István pár hónappal azelőtt, 1979 májusában halt meg.

Az 1968-as csehszlovákiai események

Mind a műszaki, mind a humán értelmiséget egyaránt foglalkoztatták az 1968-as csehszlovákiai történések. „Tihanyi” szerint „a csehszlovákiai eseményekkel olyan mértékben foglalkoznak, amilyenre az utolsó években még nem volt példa. Elég általános az a megnyilvánulás, hogy kár, hogy idáig fajultak az események, más és más hangsúlyt adnak viszont annak, hogyan kommentálják azt: miért kár az eseményeknek ez a fordulata.” A *Ganz Villamossági Művekben* hangzott el, hogy „szerencsétlen ország vagyunk, hogy ilyen eseményekbe bele-

46 Uo. 39.

47 A kézirat 1974-ben készült el, az állambiztonsági szervek ekkor lefoglalták, a szerzők ellen álmellenes izgatás címén eljárást indítottak. „Ügyészi figyelemztetésben részesítették őket, és egyben tájékoztatták arról, hogy családotul kivándorolhatnak. Szelényi élt a lehetőséggel, Konrád maradt, és a belső emigráció életformáját választotta. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* elrejtett és kicsempéztett kézírata több nyelvre lefordítva nyugati kiadóknál jelent meg, és mindmáig számos egyetemen ajánlott olvasmány.” Ld. <http://www.konradgyorgy.hu/> (2008. okt. 5.). A könyv Magyarországon 1989-ben jelenhetett meg a Gondolat Kiadónál.

48 „Somlay Károly” jelentései. I. h. 2. k. 43. Gombár már valószínűleg tudhatott a készülő Bibó-émlékkönyvről, amely 1980 októberében készült el. Eredetileg nem szamizdatnak szánták, de a kiadást – az MSZMP KB beavatkozása következményeként – a Gondolat Kiadó visszautasította. Ld. *Murányi Gábor*: A (Huszár–)Knopp–Kornidesz-jelentés. Egy ismert-ismeretlen dokumentum a Bibó-émlékkönyvről. Élet és Irodalom 2005. okt. 21. 11–18.

keveredünk”. Többek szerint a „világközvélemény előtt” a magyarok tekintélyét a jelenlegi katonai akció ugyanúgy le fogja járatni, mint az 1938-as, 1940-es bevonulások, vagy az újvidéki események. Kiderül a jelentésből, hogy a Ganz gazdasági igazgatója nem rendelkezett friss információkkal, annak ellenére, hogy a rádió már augusztus 21-én reggel beszámolt a magyar csapatok részvételéről. Ő ugyanis az e napon kelt jelentés szerint úgy tudta, hogy az akcióban csak szovjet, német és lengyel csapatok vesznek részt. Szerinte Kádárnak az üggyel kapcsolatban bölcs volt az előrelátása, hogy igyekezett jó kapcsolatot teremteni Dubčekkel, és „patronálgatta” *Csehszlovákia Kommunista Pártját*. Majd hozzáfűzte: „most pedig ugyancsak ügyesen csinálta azt, hogy mi kimaradunk, ha két nappal később kapcsolódunk be, az is sokat számít a világ előtt”.⁴⁹

Egy műegyetemi professzor elmondta, hogy külföldi források szerint Ludvig Svoboda csehszlovák államfő kijelentette: ő nem hívta be a *Varsói Szerződés* csapatait, de nyugalmat kér. A professzor véleménye szerint, ez várható volt. Szerinte Csehszlovákia stratégiai helyzete nem engedheti meg azt, hogy kísétálgjon a *Varsói Szerződés*ből. „Ami minket illet, elég nagy pechünk, hogy mint minden slamasztikában, ebben is bent kell lennünk, de 1000 éves történelmünk folyamán ezt megszokhattuk.”⁵⁰

Megtudhatjuk azt is, hogy a Ganz-gyárban a vezető beosztásúak részére eligazítás történt. Felhívták a figyelmüket a nyugodt légkör biztosítására, az esetleges rendzavarások határozott letörésére.

„Luzsnyánszki” sem tudta szó nélkül hagyni a csehszlovákiai eseményeket. Kifejtette, hogy „ha a közvéleményben derűről lehet szólni, az csak akasztófahumor. Mindenkit megrendített és elkésértett a beavatkozás szükségessége. A párttagok lelkiismereti konfliktus elé kerültek, hiszen tájékozottságuk szinte kizárólag a Szabad Európa vagy a nyugati adások információközlésére voltak utalva [sic!], valamint az előzmények, a közelmúlt biztató hangjai, az ágcsernyői és a pozsonyi találkozó biztató sikere, de még az augusztus 20-i ünnepi beszédek is az ellenkezőjét látszottak mutatni. Beavatkozni egy másik – testvéri – ország ügyébe, egy kommunista párt és egy szocialista kormány ellen hadsereget mozgósítani – ha nem lehet nyilvánosságra hozni azoknak a személyiségeknek a nevét, akik szükségszerűnek tartották a fegyveres beavatkozást – olyan kétségek közé állítják az embert, amit nehezen tud elszámolni a lelkiismeretével. A napok óta tartó feszültség izgatottan él az emberekben [sic!], akik nem látják kimenetelét és megoldási lehetőségét a helyzetnek.” Megnyugtatósképpen még hozzáfűzte azt is, hogy háborús pánik, felvásárlási láz, hisztéria nem keletkezett. Érzése szerint a csehszlovák ügyek csupán az értelmiség centrális problémájává váltak, szerinte az ország nagyobb részét túlságosan elfoglalta a táncdalfesztivál „izgalmas problematikája”.⁵¹ Pedig valójában országszerte aggódtak az emberek: egyrészt a katonának behívott fiaik miatt, másrészt féltették a békés mindennapokat.

49 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 4. k. 1968. aug. 21. 163.

50 Uo. 164.

51 „Luzsnyánszki Róbert” jelentései. I. h. 1968. aug. 24. 960, 149.

Három nap múlva újabb információhoz jutunk „Luznyánszki”-tól a humán értelmiség reakciójáról: „az írók nem jelentkeznek a szerkesztőségben, hallgat a telefon, senki nem akar verset, novellát, cikket adni: nem visszautasítás ez vagy akár csak irodalmi sztrájk, hanem riadt és megrémült némaság. Visszavonulnak és nem kívánnak közszereplést vállalni ezekben a napokban, s ha bizonytalanságérzetből, gyávaságból, lapulásból teszik ezt – mint ahogy nyilván ez is latba esik a motívumok között némelyiknél – akkor is jellemző.” A másik tünet szerinte, hogy a törzskávéházak alapközönsége megritkult. „Ha találkozni kell, inkább másik, kevésbé látogatott eszpresszóba, cukrászdában adnak óvatosságból randevút. Nem mintha nem azt lehetne hallani ott is az asztalok mellől, hogy [...] »Prága«, [...] »az oroszok« [...], hanem mégis biztonságosabban érzik magukat.”

Majd kifejezetten arra tért ki, hogy a kommunisták hogyan moralizálnak, milyen dilemmákat fogalmaznak meg: „Vajon mit jelent a párthoz és a Szovjetunióhoz való hűség: egy ügyszó és egy eszméhez kell hűnek lenni, vagy egy pártvezetéshez? És a Szovjetunióhoz való hűség vajon jelentheti-e azt, hogy a mindenkori vezetéshez kell hűnek lenni?”⁵²

Érdekes összehasonlítani a műszaki és a humán értelmiség reakcióját. Míg az előző a Felvidék 1938-as és Erdély 1940-es megszállásával hozta összefüggésbe, sőt volt, aki az ezeréves magyar történelem kudarcсорozatába illesztette bele a történeteket, addig a humán értelmiségnek egyfajta rémület fagyott az arcára, ezért inkább hallgatott és várt. Ebben természetesen szerepet játszott az is, hogy a humán értelmiség – foglalkozásánál, hivatásánál fogva – mindig kiszolgáltatottabb a hatalomnak, mint a műszakiak.

Az értelmiség félelmei

Simonyi Károly professzorral „Tihanyi” több jelentése foglalkozik. Simonyi volt az, aki 1948-ban a Műegyetem soproni Fizika-elektrotechnika tanszékére kerülve megépítette az első magyar magfizikai részecskegyorsítót, amiért Kossuth-díjat kapott. 1952-ben alapítója és vezetője volt a BME-n az Elméleti villamosság-tan tanszéknek. A jelentés szerint „nagy tudású, széles látókörű, sokoldalú ember [...] Érdeklődéssel kíséri a tudományos és művészeti élet lényeges kérdéseit, foglalkozik vallási és filozófiai kérdésekkel”.⁵³ Más alkalommal a tmb. arról számolt be, hogy 1956 után négy-öt éven keresztül nagyon erősen foglalkoztatta a Jánossy Lajos atomfizikussal kialakult konfliktusa.⁵⁴ Ez utóbbi konfliktus még 1956-ra nyúlt vissza, amikor is a Központi Fizikai Kutatóintézetben (KFKI) Simonyi professzor lett a forradalmi bizottság elnöke, és – műegyetemi állása mellett – ugyanekkor az intézet igazgatóhelyettese is volt. 1957-ben a központi direktíváknak megfelelően a KFKI pártszervezete azt az álláspontot képviselte,

52 Uo. 1968. aug. 27-ei jelentés. 151.

53 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 4. k. 1967. máj. 10. 34.

54 Uo. 1969. febr. 12. 197/1.

hogy Simonyi professzor ne dolgozzon tovább a KFKI-ban, hanem csak a BME-n folytassa munkáját. Simonyi ekkor úgy döntött, hogy elhagyja a KFKI-t. Jánossy professzor, aki ekkor a KFKI-t irányította, nem tiltakozott Simonyi távozása ellen. Simonyi professzor a BME-n továbbra is vezette az általa alapított tanszéket.

Több mint tíz év elmúltával Simonyi úgy érezte, hogy az egyetemről is „ki akarják fűrni”. Az 1969. február 12-ei jelentés szerint, Simonyi egyrészt azért gondolja, hogy el akarják távolítani az egyetemről, mert a fia disszidált.⁵⁵ Másrészt pedig azért, mert 1963–1964-ben az úgynevezett Szabó páter-féle ügyben nem a hatalom elvárásainak megfelelően járt el. 1963. augusztus 22-én ugyanis illegális szervezkedés vádjával letartóztatták, majd másodfokon hétévi börtönbüntetésre ítélték P. Szabó József⁵⁶ lelkész. Szabó páter a II. világháború után került a jezsuiták budapesti rendházába, ahol a műegyetemisták lelkésze, valamint az egyetemisták kongregációjának a prézese volt. A budapesti rendház felszámolásakor, tagjainak elhurcolásakor nem tartózkodott a rendházban, egy ideig bujkált. 1950 őszétől kezdve sekrestyés volt a Haller téri plébánián,⁵⁷ majd 1953-tól az Üllői út 145. szám alatti Szent Kereszt plébánián adminisztrátorként dolgozott. De az egyetemistákkal a kapcsolatot továbbra is fenntartotta, kisebb csoportokban foglalkozott velük. Amikor összeesküvés vádjával perbe fogták, a Műegyetem Gépezsmérnöki, illetve Villamosmérnöki Karán is vizsgálat indult. Simonyi Károlyt nevezték ki az utóbbin a hallgatók fegyelmi bizottságának elnökévé. Az lett volna a feladata, hogy lefolytassa a Szabó páterrel kapcsolatban álló hallgatók fegyelmi ügyeit. Ehhez a Belügyminisztérium kihallgatási jegyzőkönyveket bocsátott rendelkezésre. Simonyi azonban ezeket nem fogadta el feltétel nélkül, mint egyedüli bizonyítékokat, és egyszerűen beteget jelentett, így tudott „kibújni” a rá váró feladat alól. Az ügynök jelentése szerint azt nyilatkozta, hogy „ezek rákosista módszerek ismét” – bár a kollégái ezt cáfolták: egyáltalán nem volt rá jellemző, hogy nyíltan politizált volna.⁵⁸ Az érintett műegyetemistákat végül fegyelmi határozattal 4 félévre eltiltották tanulmányaik folytatásától.⁵⁹

*

55 Uo. 197/2. Az ügynök az egyetemi rosszindulatú pletykáknak adott hangot jelentésében. Ugyanis ifj. Simonyi Károly (Charles Simonyi) nem disszidált, hanem a Polinszky Károly intézte állami engedéllyel távozott külföldre. 1966-ban Dániába ment, ahol az első dán számítástechnikai cégnél, a Regnecentralennél dolgozott. 1968-ban az Egyesült Államokba költözött, ahol beiratkozott a Kaliforniai Egyetemre, a Berkeleyre, és tíz éven keresztül évenként vízumhosszabbítást kapott Washingtonból. Szoftverfejlesztő, ill. ő a második úrban járt magyar.

56 P. Szabó József (1903–1997) 1926. júl. 30-án lépett be a magyar Jézus Társasága noviciátusába Érden. Mind a bölcseleti, mind a teológiai tanulmányait Szegeden végezte. ÁBTL 3.1.9. V–148 968/3, 303. és 328.

57 Magyar kortárs jezsuiták. 3. Szerk. Szabó Ferenc S. J. Bp. 1999.

www.piar.hu/pazmany/konyvek/kmjezs01.zpt. (2008. szept. 21.) Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár. Ld. még: ÁBTL 3.1.9. V–148 968/1–3.

58 „Tihanyi Károly” jelentései. I. h. 4. k. 1969. febr. 12. 197/2.

59 ÁBTL 3.1.5. O–16 616/262. 67. Simonyi Károly (1916–2001) valóban jól érezte, hogy valami készül ellene az egyetemen. Amikor egyértelművé vált, hogy fegyelmit készítenek elő ellene, még

Az európai keresztény kultúrkörben a besúgó vagy áruló klasszikus modellje Júdas. Személye jelképpé vált, az első számú közellenség, aki maga a hazugság, a kétszínűség és ugyanakkor a gyávaság. E negatív bélyeg ellenére mégis mindig is voltak és vannak besúgók, akik kisebb vagy nagyobb hatalmasságoknak titkos információkat továbbítanak valamilyen ellenszolgáltatás reményében. A besúgás főleg olyan társadalmakra jellemző, amelyekben éles frontvonal húzódik meg különböző politikai erők, különösen a hatalom és az ebből kirekesztett csoportok között. A besúgás a diktatúrák szerves része és éltetője.

A fogalomhoz sok szennyes gondolat és tett társul, a motivációk különbözőek. Egyik forrása a zsarolás, amellyel a felbujtó hatalom kényszeríti a különböző okokból kiszolgáltatott embereket erre a feladatra. Másokat készpénzzel, nehezen hozzáférhető értékek ígéretével vesznek le a lábukról. Vannak olyan besúgók is, akik a hatalmi elit támogatását politikai meggyőződésből végzik, és előfordulhat az is, hogy valaki úgy érzi, politikai befolyáshoz juthat ebben a szerepkörben.

Az, hogy melyik diktatúrában mivel voltak zsarolhatók az emberek, illetőleg hogy milyen típusú információk megszerzésével bízták meg a hatalom birtokosai ügynökeiket, mindig korfüggő. Ezek a történetek azonban társadalomtörténeti nézőpontból elsősorban nem az ügynökökről és nem is az egyes megfigyeltekről szólnak. A történetek láncolata az átlagértelmiségi perspektívájából tudósít egy letűnt kor mindennapjairól, a hétköznapok – igaz, sajátos látószögű – mikroszintjével egészítve ki az adott korról szóló ismereteinket.

MÁRIA PALASIK

THE INTELLECTUALS ABOUT THE INTELLECTUALS – ON THE BASIS OF DOCUMENTS OF THE SECRET POLICE

The so-called reports written by state security agents represent a special genre among the remained documents of the Hungarian state security agencies operating in Hungary between 1945 and 1990, and mainly those reports that were written by the intellectuals. Most of these reports were written in a readable style, with correct grammatical spelling, and sometimes with definitely nice handwriting. If we can, though hardly, disregard the fact that they reported mostly on one subject matter, person or social group, and they were ordered by the Secret Police and we examine only the great deal of information that the record yields, then we might come to the conclusion that these reports provide glimpses into the non-public channels of public sector in the Kádár Era, with views of ordinary private life. Provided that the historian analyses this type of

---

1969-ben lemondott a tanszéke vezetéséről. Beosztott egyetemi tanárként folytatta tovább a pályáját. Ennek termése lett az a könyve, amelyet egy előadássorozata ihletett. A fizika kultúrtörténete (Bp. első kiadás: 1978.), amiért – többek között – 1985-ben Állami Díjat kapott. Annak, hogy Simonyi helyett ki lett a fegyelmi bizottság elnöke, nincs nyoma a BME-n fennmaradt iratokban. BME Levéltára, 5/a. 1963/64. évi kötet, a BME rektori tanácsi jegyzőkönyvei és 5/b. 117. d. 2147/1964. sz. irat, a rektori hivatal iktatott iratai. Az a dosszié azonban, amelyben a fegyelmi ügyek tárgyalásáról szóló jegyzőkönyvek vannak, hiányzik.

records and sets aside his/her personal uneasiness, he/she might find an extraordinary treasure regarding the nature of everyday life from the revolution of 1956 to the democratic transformation. Whereas this kind of inspection of the records is fairly similar to “peaking in”, we have to be aware all the while that we are actually unauthorized, and it is not an exaggeration to feel ashamed instead of the person reporting on certain happenings and moments. Occasionally, while being preoccupied with reading, it even loses its importance that what we are keeping in our hands is the product of denunciation after all. These sources are definitely records unravelling the past, and if they are treated by source criticism, they constitute a great store of information about social history of the second half of the 20th century.

In the present study, the author does not mention deliberately the following question being raised constantly in case of the agents: how and why did an agent undertake cooperation with state security agencies, and how did his/her induction happen? The reports were selected on the basis of the occupation of their writers, thus the person who made the report is interesting but not relevant in terms of the objective of the present study. During the selection it was kept in view that the different intellectual occupations – in a wider sense the intellectual class – should be represented among the examined ones, including technical and classical intellectual fields as well. The aim of the study is to represent: how the reports written by the agents could be utilized in the interest of social historiography, and what these reports reveal in connection with their writers and the person being under shadowing.